خەلەف شەوقی

کلافەی ژیانی - بەرهەمەکانی - دەوری بالای لە جولانەوەی ڕۆشنبیرانی عیراقیدا .. تیشکێکیش لەسەر کتێبەکەی

(یادکردنەوەی سەعد زەغلول لە عیراقدا) .

غفور میرزا کریم

لەگەشت کردن بەناو هەردەوێڵی ژیان و گوزەران و پەروەردەکردن وە پێگەیاندن هاتنە کایەی خەلەف شەوقی بۆ سەر شانۆو کۆڕی خەباتی جولانەوەی ڕۆشنبیران بە کوردو عەرەبەوە کتومت وێنەی تایبەتی بنەماڵە کوردێکی ئاوارەی دەوری دەوڵەتی عوسمانی یان دەوری پاشایەتی دوابراو تێدا، بەدی دەکرێ.

ئەوەی ڕاستی بێ لەسەر بنەچەی خەلەف شەوقی هەر ئەوەندە دەزانین، کە باوکی ناوی ئەمین بووەو لە لەشکری عوسمانیدا لە دیوانیە ئەفسەر بووە جالەبەر ئەوەی بە ڕەچەڵەك دەچێتەوە سەر هۆزی داودەی کورد بۆیە بەئەمین داودە ناوی دەرکردووەو ناسراوە.

ئەمین داودی سێ زمانی زانیوەو شارەزایی قوڵی لە عەرەبی و تورکی و فارسیدا بووە ،پیاوێکی خوێندەواری زیرەك بوە خەلەف لەدوای حەوت خوشك ساڵی 1898 چاوی بە دنیا هەڵهێناوەو تاکانە کوڕی دایك و باوك بووە. هەر لە سەرەتای ژیانی‌یەوە زیرەکی و بلیمەتی لە مێشك و چاویدا ئەدرەوشایەوە کورد واتەنی هەر ئەڵێی زانایی و دانایی بەشیرەوە خواردبوو، هەر لە منداڵیەوە لە هەڵسوکەوتیدا یاخی‌بوون و هەڵشاخان بەرامبەر کۆمەڵ و دیاردە نارەواکانی دەبینرا بۆیە لە ماڵەوە لەگەڵ باوکیدا ناکۆك بوو هەمیشە لە مشت مرو تێك چوون و بەیەکا دانابوو کە لە ئەنجامدا بە گاڵتەو گاڵتەجاری داخی دڵی بەرامبەر باری نالەباری کۆمەڵ دەردەبڕی کە لە دواییدا ئەم ڕەوشتە تایبەتی‌یەی لە نوسینەکانیدا بە زەقی ڕەنگی‌دە دایەوە کە بوو بە هۆی ئەوەی هەندێ لە ڕۆشنبیرانی هاوچەرخی بە ڕۆشنبیرێکی گاڵتە چی و گەمەبازی ناوی بەرن.

باوك و دایك مردنی خەلەف و بەسەربردنی ماوەیەك لە ژیانی لای زاوایەکی بازرگانی لە صوێرەی سەر بە شاری کوت یا گوزەرانی بۆ ماوەیەکی‌تر لای زاوایەکی‌تری لە حیللە لەدواییدا چوتە قوتابخانەی ڕۆشدیە لە بەغدا پاشان چوتە دار المعلمین ی تورکی، ئیتر ئەم هەڵسوکەوت و هەڵبەزو دابەزە جۆراوجورە کارێکی تایبەتی‌یان کردە سەر ژیانی لەوەبەدوای ، وە کەرەسەیەکی پڕ سوودو دەرسێکی بایەخ دار و تاقی‌کردنەوەیەکی بە کەڵکی بۆ ڕەخسان هەروەها ئاگری شەڕی یەکەمینی جیهانی (سەفەربەر) خەلەفی لەگەڵ هەزاران کەسانی کەساس و داماوی‌تری دانیشتوانی عیراقدا بۆ ناوجەرگەی دۆزەخی جەنگ ڕاپێچ کردو لول دا کە لە ئەنجامدا پاش شکستی هێنانی دەولەتی عوسمانی خەلەف لەگەڵ زۆری‌تر لە لایەن ئینگلیزەکانەوە بەدیل ڕەوانەی هندستان کران ئەم ماوەیەش دەرفەتێکی گونجاوی بۆ ڕەخسان، بۆ فێربوونی زمانی ئینگلیزی‌و هیندی بەم چەشنە چەند هۆیەکی تایبەتی دەستی بالای هەبو لە پەروەردەکردن و پێ گەیاندن و قاڵ کردن و ناودەرکردنی خەلەف شەوقیدا کە لە ئاکامدا وەکو شاسوارێکی بێ‌هاوتا ئەسپی لە ناو جولانەوەی ڕۆشنبیری

كوردو عەرەبدا بە ئارەزووی خۆی تاودەداو ئەستێرەی بەرزی لە ئاسمانی چیرۆك نوسی‌و ڕۆژنامەگەری‌و پەخشانی گرنگ لە گۆڤارە ناودارەكان بە دانانی كتێبی هەمە جۆرەی ڕۆشنبیری بەسەركەوتوییەوە بدرەو شێتەوە ئیتر زەمان پزانی خەڵەف بە زیرەكی‌و دانایی، هەڵكەوتن و گووش كردنی لە ئامێزی بنەماڵەیەكی خوێندەواری چاوكراوەدا . . سەر كردنە خوێندن و فێربوون لە فێرگەكانی حلە بەغدا، دەردو مەینەتی ڕۆژكارو كۆمەڵایەتی . . . تاڵ و تفتی ڕۆژانی دیلیەتی‌و هاتنەوەی بۆ عیراق ئەم هەڵسوكەوتانە بەتێكرایی كەرەسەیەی كەڵەكەبووی بەپیت و دەروویەكی گونجاوی تەقینەوەی كانیاوی بەهرەوەری‌و كارامەیی لە خەڵەف شەوقی‌دا كردەوە كە وەك شاسوارێكی ڕۆشنبیری خۆی هاویشتە ناو كۆڕی جوڵانەوەی ڕۆشنبیرییەوە .خەڵەف شەوقی پاش ڕزگاربوونی لە دیلیەتی‌و هاتنەوەی بۆ عیراق لەدوای فێربوون و شارەزاو قاڵ بوونی لە چەند زمانێكی بێگانەی وەكو ئینگلیزی وهیندی و فرنسی، ئەلمانی ،توركی ،فارسی سەرەتای ئەركی ڕۆشنبیری خۆی بە ڕۆژنامەگەری كردەوە نوخشەجاری لەم مەیدانەدا دەرهێنانی یەكەمین و كۆنترین گۆڤاری عیراقی سەردەمی دەوری داگیركەری ئینگلیز بوو.
لە كانونی دووەمی ساڵی 1923 خەڵەف لە شاری بەسرە بە ناوی (شط العرب)ەوە گۆڤارێكی نیشتمانی‌و ڕۆشنبیری دەرهینا كە سەرنوسەرو هەڵسوڕێنەری هەرخۆی بوو بەڵام دباربوو كار بەدەستانی ئینگلیز نە خاوەنەكەی نەنوسینەنیشتمانیەكانی دژ بە داگیركەر وەنە بانگە ڕاهێشتنی بۆ یەكیەتی كوردو عەرەب بەدڵ نەبوو جێگای ڕەزامەندیان نەبوو بۆیە هەر تەنها ژمارەیەكی لێ دەرچوو وە فەرمانی داخستنی بۆ دەركرا[1] كە لە ئەنجامدا خەڵەف هەوارگەی خۆی بۆ بەغدا گواستەوە. . وە لە پاتیەخت لە ئازاری ساڵی 1923 دەستی بەدەرهێنانی ڕۆژنامەیەكی ڕۆژانەی ڕۆشنبیری و كۆمەڵایەتی‌تر كرد كە دروشمی بڵاوكردنەوەی ڕاستی‌و خزمەتی نیشتمان بوو كە بەداخەوە ئەمیش تەنها شەش مانگ دەرچوو[2] . بەم چەشنە خەڵەف شەوقی لەسەر ڕەوشتی باوكی‌و شانازی كردن بە هۆزو ڕەچەڵەكی كوردییەوە نازناوی داودی خستەسەر ناوەكەی بەم چەشنە خەڵەف لە ریزی جوڵانەدەی ڕوشنبیرانی كوردو عەرەبدا وەكو شاسوارێكی لێ‌هاتو هاتە مەیدانی نوسین و بڵاوكردنەوەی كتیب بو وێنەلە ساڵانی بیستدا لاپەرەكانی گۆڤاری (دیاری كوردستان) كە لە بەغدا لە لایەن صالح زكی صاحقبرانەوە بەكوردی‌و عەرەبی‌و توركی دەرئەچوو هەمیشە بە نوسینی بە پیزی خەڵەف ئەرازایەوە، وەبە گەرمەوە بەشداری لەم گۆڤارەدا كردوە وەكو زاناو مێژوونوسی كورد، جمیل ڕۆژبەیانی دەڵیت:
لە ژمارەكانی (3 ـ 6)ی گۆڤاری (دیاری كوردستان) كە لە ساڵی 1925 لە بەغدا لە لایەن صاحبقرانەوە دەردەچو خەڵەف وتارەكانی (ف ـ استیفانی) دەربارەی (كرمانجی كرد) لە ئینگلیزیەوە وەری‌ئەگیرایە سەر عەرەبی وەبڵاوی ئەكردەوە وەلە ژمارەی (8) وتاری زوروئاغا ـ شیخ المعمرین ـ بە عەرەبی بڵاو كردوتەوە هەروەها بە ئاشكرا دەبینین كاتێ كە گۆڤارێ (اعتدال) لە ساڵی 1933 لە شاری نەجف دەستی بە دەرچوون كرد لەناو ئەو شۆڕە سوارانەو كەڵە شاعیرانەی عیراق دا وەكو محمد رضا الشبیبي علی شرقی، محمد جواد الجزائري، محمد علي الیعقوبي احمد الصافي، محمود الحبوبی ،عبدالرزاق محي الدین، مصطفێ جواد، عبدالحمید الدجیلی، محمود الملاح ،ناوی خەڵەف شەوقی داودیش وەكو ئەستێرەیەكی پرشنگدار دەرەوشایەوە.
بەهێزی‌و پرتوانایی لە زمانی عەرەبیدا وە فرە شارەزایی لە بەشەكانی ڕۆشنبیری گشتی‌دا گەیاندبوویە پلەیەكی ئەوتۆ كە بە نوسەرێكی ناودارو سەركەوتوی نوسەرانی گۆڤاری (الغة العرب) دابنرێ ئەم گۆڤارە زانیاری‌یە گرنگەی‌كە ئەنستاش ماری الكرملي سەرپەرشتی دەركردنی دەكرد.
توانای بێ ئەندازەیی لێ‌هاتوی خەڵەف شەوقی لە ڕێك خستن و هەڵبەستنی گاڵتەو تیرو توانج گرتن لەسەر

باري كەمـوكـوڕي و دەردي كوشنـدەي كۆمـەڵ كردبـوي بە يەكێكي ناودار لەم مەيدانە ڕۆشنبيريە كە لە ئەنجامدا ناوي بە ڕۆشنبيـرێكي هاوچـەرخي گاڵتەو گاڵتەجاري ڕەخنەگري بەرز دەركرد وە لە ئەرشيفي ڕۆشنبيراني گاڵتەجاري عيراقدا ناوي لەگـەڵ ناوي ئەم ڕۆشـنبيـرانــەي خوارەوەدا دێ كە هەريەكەيان يا ڕۆژنامە يا گۆڤارێكي بە ناوەوە ناسراوە .

نوري ثابت	«حبزبوز»
ميخائيل تيسي	«كناس الشوارع»
عبدالقادر المميز	«ابو احمد»
صادق الأزدي	«قرندل»
خالد الدره	«الوادي»
حميد المحل	«الفكاهه»

ئيتر هەميشە بە نوسيني بە هێزو سوودبەخش و پڕ پێزو يە تۆيكڵ بەتيرو توانج گرتن پڕ لە مانا بۆ سەرباري ناكلۆكي كۆمـەڵ كە بريتي بوو لە ڕەخنـەگـرتن لە سەربـاري ژيـاني كۆن داخي دڵـي پڕ ناســوري هەڵ دەرشـت و دووتــوري لاپەڕەكاني ئەم ڕۆژنامەو گۆڤارانەي خوارەوەي ناو وڵات و يا دەرەوەي وڵات پڕدەكردەوە دەرازاندەوە.

الأوقات العربية

مجلة المعلمين

لغة العرب

الاعتدال

الكرخ ..هتد

پـيرەمێـرد بەڕێـوەبـەري ڕۆژنـامەي (ژيان) بەم نوسينەي خوارەوە ڕۆژنـامـەي (الـدفـاع) بەغدادي وە دەوري بەرزي خەڵف شەوقي لە مەيداني گاڵتە وگەمەدا هەڵ دە سەنگێنێ ،هــەروەهــا لە دوو توێي ئەم نوسينــەدا ,دەردەكـەوێ كە خەڵـەف شەوقي وەكـو كوردێكي ڕۆشنبيـري لەلاي پيرەمێرد ناسراو ناوبانگ دارە.

ژيــان ژمــارە 533 5تەمـوز 1937

الدفاع

(غەزەتەيەكي تازە بەناوي (الدفاع)وە لە بەغدا دەرچووە دوو ڕۆژ دوو نوسين يمان بۆ هات من كە لە غەزەتە تەجربە كۆنەكانم وە ئەم مودەتە غەزەتەي خۆمان دە بينم تا ئێستا غەزەتـەي وارێكـويـێـك و لە هەموو بابەتێكم نەديوە سياسي ،ئەدەبي ،فەني، عيلمي اقتصاديو فكاهي. . .

نەخـوازەلا گاڵتــەو گەپي ئەدەبيي لبيب خەڵـەف شەوقي زينـەتێكي تـري پەيـداكـردووە وە بە هێـندي شێوەي بەياناتيا لەگـەڵ خۆمـان دا دوستي ئەنـوێنێ ئومێـد ئەكـەين پايەدارو پەسـنـدي يارو ئەغيـاربێ). بەم ڕەنگـە لاپـەڕەي ڕۆژنـامەو گۆڤارەكان چ ناوخۆيي يا دەرەوەيو وڵات بێ، بێ سێو دوو بەڵكــو بە شانــازيـيــەوە بۆ ووتـار نوسيني برشت و بە پێزەكاني خەڵەف شەوقي كرابوەوە ئيتر هەندێ جار بە ناوي ئاشكراي خۆيەوە وتاري ئەنوسي وە هەندێ جاري تريش لەژێـر ناوي (مـلا نصـرالـدين) (مـەلاي مەزبورە) نوسيني بلاوئـەكـردەوە سەيـرتـر هەنـدێ جاريتـر لەژێـر ناوي (بابوچترنارجي) كە گوايا هنديەكە لەو هنديانەي كە لەگەڵ لەشكـري داگيـركـەري ئينگليـزدا هاتونەتە عيراقەوە نوسيني بلاوئـەكـردەوە كە لەم بابـەتەوە بەڕێز صادق الازدي هاوڕێ دەڵێت پاش پێنــج ساڵ سكــرتيــري نوسيني ڕۆژنـامـەي (الدفاع) «مهدي وفي» پێي ووتم كە ئەو (بابو) هنديە هەر خەڵەف شەوقي بوە كە موچەخۆرێك بوو لە ووزارەتي ماليە.

گوروگوژمي خەڵەف شەوقي لە مەيداني ڕۆژنامە گەريدا ڕێكـەوتي سـەردەمي حكومـەتي بەكر صدقي ساڵي 1936 دەكا جا لەبەر پەيوەندي بەتيني نوسەر بە بەكر صدقي يەوە خەڵـەف شەوقي بە چالاكـانـە لە ڕۆژنـامـەي (الدفاع) كە سركيس سوراني بەڕێــوەي دەبــرد كە بە ژمــاني حاڵي حكومەتي بكر صدقي ناسرابوو ووتارو نوسيني سياسي كە زۆر جار لەژێــر ناوي (سفينــەي نوح)دا دەينــوس بلاوي دەكـردەوە. بەڕێـز صادق الأزدي كە خۆي لەم ڕۆژنـامەيەدا كاري دەكــرد دەڵـێـت: لەپـێـشــدا لە ڕێـگــەي نوسينيو خوێنـدنـەوەي ووتـارەكـانـيـەوە خەڵەف شەوقيم ناسيو ڕێزم

ی ئەگرت بەلام بەهۆی کاروباری رۆژنامەی (الدفاع)وە بۆ یەکەم جار بینیم و لە تەکیا دانیشتم وە ئاشنایەتیم لەگەڵ دا ـەست. بەم چەشنە خەڵەف شەوقی بەسەرکەوتوییەوە جێی بەرزی رۆژنامەگیری لەناو جولانەوەی رۆشنبیرانی عیراقدا وەرگرت بۆیە بەرێز صادق الأزدي رۆژنامەگیری عیراقی کۆن بەدروستی ئەم دەورە گرنگەی خەڵەف شەوقی دەرخێنێ وەدەڵێت:

بە گوزەرکردن بەناو ژیانی خەڵەف شەوقیدا مرۆڤ سەری سور دەمێنێ کە چۆن کوردێکی رەسەن لە سالانی ـەستدا دەرهێنانی گۆڤاری بەناوی (شط العرب) لە شاری بەسرە دەگرێتە ئەستۆ کە بێ گومان ئەم هەڵوێستە بەڵگە نەویستە عیراقی رەسەنی خەڵەف شەوقی دەردەخاو پیشان دەدا.

شاسواری چیرۆك نوسێ عیراقی
خەڵەف شەوقی

خەڵەف شەوقی نەك تەنها ناوی بە رۆشنبیرێکی رۆژنامەگەری بە نوسینی و ووتاری هەمە چەشنە لە رۆژنامەو گۆڤارەکانی عیراق وەدەرەوە ی وولات بلاوبووەوە بەس ، بەڵکو لە هەمان کاتدا توانیوێتی بەسەرکەوتوییەوە دەردوکێشەی کۆمەلایەتی ئاوات و خۆزگەی کۆمەلانی خەلکی بە چیرۆکی بەرزو جوان تۆمار کاو نایاب ترین و چێژترین چیرۆکی بێگانە لە زمانە بێگانەکانەوە بە تایبەتی لە زمانی تورکیەوە بگۆرێتە سەر عەرەبی وە لە رۆژنامەو گۆڤار بابەشێوەیکتێب بلاوی بکاتەوە وە پێش کەش بە خوێندەواری عیراقی بکات، جا با کەمێ جلەوی ئەم باسە بدەینە دەست خەڵەف شەوقی، کە خەڵەف شەوقی لە کتێبەکەیدا بەناوی (قصص المختاره من الأدب التركي) کە لە سالی 1934 لە میسر دەرچووە کە دوو رۆشنبیری گەورەی عەرەبی محمد محمود وعبدالوهاب امین دوو پێشەکی بەنرخیان بۆ نوسیوە تیایدا دەڵێت: لەبەر ئەوەی سەرچاوەی رۆشنبیریم تورکی بووە بۆیە کە سەرم کردبوە سەر خوێندنەوەی ئەو چیرەوکانەی کە بەناوبانگترین چیرۆك نوسی تورکی دەیان نوسی وەکو رشادنوری . ارجمند اکرم. . . هتد وە دوایی ئەوەی تاسەو ئارەزووی گەرمترو بەهێزتر کردم کە ئەم بینی لەناو ئەدەبی عەرەبیدا دەربارەی ئەدەبی تورکی وە بەرهەمی رۆشنبیرانی تورکی بۆشایەکی گەورە هەبوو جگە لەمەش خاوەن دەزگای چاپ کردنیش پاڵیان پێوە دەنام، هەر ئەوەندە چیرۆکێکم بلاو دەبووەوە، خاوەن رۆژنامەکان هانیان دەدام بۆ چیرۆکیتر بەم جۆرە سووربونی خوێندەواران لەسەر خوێندنەوەی چیرۆکەکانم خستمیە سەر رێرەوی چیرۆك نوسین شیاوی یاسە ئەم کتێبە جارێکیتر لەسەر داواو خواستی خوێندەواران لە سالی 1936 لە میسر لە چاپ درایەوە، وە کەوتەوە بەردەستی خوێنەر کە ئەمە بەلگەی نەویستە ،توانایی و سەرکەوتوویی وە ناوداریەتی خەڵەف شەوقی لە ریزی جولانەوەی رۆشنبیرانی عیراق وەدەرەوەدا پیشان دەداو دەنوێنێ.

لێرەدا پرسیارێك دێتەپێشەوە!!

ئایا بۆچی رۆشنبیرانی عیراقی لەو رۆژەدا چاویان بریبوە بەرهەمی شیلەو بیری رۆشنبیرانی تورکی؟ وە بەکڵچیۆی دەستکەوت و سەرکەوتنەکانی چاویان ئەرشت؟

ئەوەی راستی بێت لەدایك بوونی جمهوریەتی تورکیائی سەربەخۆد لەسەر کەلاوە کۆنی رووخاوی پێنج سەد سالەی دەستەلات داری دەولەتی عوسمانی بە یەکێ لە رووداوە گرنگەکانی ئەم رۆژهەلاتی ناوەراستە دادەنرێ کە لەدواییدا کەوتە بەرچاوو سەرنجی جولانەوەی نیشتمانی و رۆشنبیری عیراقی بۆ لای خۆی رادەکێشا. . رۆژنامە نیشتمانیەکانی بەغدا ئیستقلال و ئەهالی . . هەر بەردەوام بە سەرکەوتن و دەستکەوتەکانی جمهوریەتی تورکیای کەمالیان هەڵ دەدا، لەگەڵ باری ژێردەستەیی پیلان و نەخشە گلاوەکانی ئینگلیزەکان بۆ چەسپاندنی پەیمانی دیلیەتی 1930 بەراوردیان دەکرد وە بۆ چاولێکردن لە جولانەوەی نیشتمانی و رۆشنبیری تورکیا کۆمەلانی خەلکیان رادەکێشا بۆیە رۆشنبیرانی عیراق ئامەزرۆوی چێشتنی بەروویومی تازەی

ڕۆشنبیرانی تورك بوون بەتایبەتیش ڕۆشنبیرانی ئەو سەردەمە لەبەر ئەوەی سەرچاوەی خوێندنیان تورکی بوو بۆیە تاموو چێژی تایبەتییان لە ئەدەبی تورکی و لە وەرگێرانی بەرهەمەکانی ڕۆشنبیرانی پێشکەوتووخوازی تورکی بۆ عەرەبی وەردەگرت ئیتر ئەم هۆیانە بوونە مایەی ڕاکێشانی سەرنجی خوێندەواری عیراق بۆ لای ئەدەبی تورکی کە تیایدا خەڵەف شەوقی پایەو پلەی بەرزی لەم مەیدانەدا وەرگرت بۆیە ڕۆشنبیری بەناوبانگ جعفر خلیلی لەکتێبەکەیدا کە لە ساڵی 1962 بەناوی (القصة العراقیة قدیماً وحدیثاً) دەرچوە بە دروستی دەوری خەڵەف شەوقی هەڵ دە سەنگێنێ و مافی سروشتی ڕەوای خۆی ئەداتێ وە دەڵێت.

لەو ڕۆشنبیرانەی کە لە عیراقدا بەپێشڕەوی چیرۆك نوسی تازە دادەنرێتین لەم چوار ڕۆشنبیرانەی خوارەوە.

1 ـ سلیمان فیضی
2 ـ محمود احمد سید
3 ـ انور شاوول
4 ـ خەڵەف شوقی

بەم چەشنە خەڵەف شەوقی بەتوانای لێهاتووی لە بوارێکی مێژوویی بە بەرهەمی زۆری بایەخ داری بەسەر کەوتوییەوە پایەی چوارەمین چیرۆك نوسی لەناو چیرۆك ناسانی عیراقدا وەرگرت.

خەڵەف شوقی کورد پەروەر

هەرچەندە خەڵەف شەوقی بەتێکرا تواناو بلیمەتی خۆی خستبوە بەردەستی جوڵانەوەی ڕۆشنبیری عیراقی وە بەرهەمە چۆراو جۆرەکانی و شیلەی بیری بە زمانی عەرەبی ئەکردە گەردانە بۆ گەنجینەی سامانی ڕۆشنبیری بەڵام لە هەمان کاترا وەکو ڕۆشنبیرێکی کورد بیری دە کردەوە و بە پێی بارو ڕۆژگاری ئەو سەردەمە ئەسپی لە مەیدانی جوڵانەوەی کوردیدا تاودەدا. باری دواکەوتنی و داماوی گەلی کورد بازارای کزو کەساسی جوڵانەوەی ڕۆشنبیری دڵ و مێشکی هێنایە هەژان بۆیە وەکو هاودەردێ هاتە کۆڕی ڕۆشنبیرانی کوردەوە لە بەغدا وەقوڵێ بە قۆڵاکردن کە لە ئەنجامدا جێگەی بەرزی خۆی لە ڕیزی ڕۆشنبیراندا کردەوە وەکو لێهاتویەکی ناودار لەم مەیدانەدا ناسرا.

لە 5/30 ساڵی 1930 لەژێر پاڵەپەستۆی جوڵانەوەی ڕۆشنبیری کوردیدا دەزگای میری ڕێگەی بە کردنەوەی یانەی سەرکەوتن دا کە کردنەوەی بە سەرکەوتنێکی گرنگ و دەستگەوتێکی ڕۆشنبیری دیاری کراو دادەنرێ.

لە کۆبوونەوەیەکی دیاری کراوی تایبەتیدا لەناو کۆڕی سەدان ڕۆشنبیری کوردا بە هەڵبژاردنێکی سەربەستانە چەند ڕۆشنبیرێکی هەڵکەوتوو لەگەڵ چەند پیاوێکی پایەبەرزی کوردپەروەر کە بە دامەزرێنەری ئەم دەزگای ڕۆشنبیریە دانرابوون هەڵبژێران ،بەم چەشنە خەڵەف شەوقی بەلێهاتوویی خۆی لەگەڵ بەڕێزان ئەمین زەکی بەگ وە مارف جیاوك، ئیبراهیم حیدری ،محمد علی افندی توبچی، محمود جودت، پارێزەر محمد عارف افندی پشدەری وەکو شاسوارێك لە مەیدانی ڕۆشنبیری کوردی ناوبانگی دەرکرد.

دوکتور محسن جمال الدین لە نووسینێکدا بەناوی (الأکراد خدموا اللغة العربیة کە لە 1984/10/1 لە ڕۆژنامەی عیراقدا بڵاوی کردۆتەوە دەربارەی خەڵەف شەوقی دەڵێت: (خەڵەف شەوقی بەزوویی پەی بە زمانی نەتەوەکەی برد هەمیشە لە ڕیزی ئەو پێشەنگانە دادەنرێ کە بەرهەمی ئەو ڕۆژهەڵات ناسانەی کە هاتوونەتە سەرەوەو خوارەوەی عیراق کە لە سەرباری گەلی عیراق لە عەرەب و کوردو کەمایەتیە نەتەوایەتیەکان نوسیوەو گۆڕیوەتە سەر عەرەبی هەروەها دەڵێت: خەڵەف شەوقی زۆر بەتەنگ زمانی کوردیەوە بووە لەسەر لێکۆڵینەوەو مێژوو شارەزایی بەشەکانی و یەکگرتنی و کۆکردنەوەی ئەدەبی گرنگیەکی تەواوی پێدا وە هەروەکو لەو پێشڕەوانە دەژمێرێ کە داوای بژارکردنی ئەم زمانەیان کردوە لەسەر کوزەر. . جگە لەمە بە شارەزابیەوە لە باری ئەم زمانەو ناوچە دابەش کراوەکانی جوگرافی لە سەرووی وخوارووی وڵات دەدوا.

خەڵـەف شەوقی پەیـوەنـدی‌یەکی بەتینی لەگەڵ مامۆستا ئەمین زەکی بەگـدا پەیـداکـردبـوو تەنـانـەت لە پاشەڕۆکی کتێـبەکـەیـدا (قصص مختـاره من الادب الترکی)بە وێنەی ئاگاداری‌یەك کە بەڵگە نەویستە بۆ هەستی نەتەوایەتی ئەم بانگەوازەی خوارەوەی دەربارەی کتێبی کوردو کوردستان . . . بلاوکردەوە.

مێژووی کوردو کوردستان

خاوەن پایەبلند محمد ئەمین زەکی بەگ

وەزیری ئابووری‌و هاتوچۆ

نەبوونی شوێنە وارێکی بەنرخ و نوسراوێکی سەربەخۆی تایبەتی لەسەر مێژویی کوردو کوردستان، تا ئەم سەردەمە نزیکـەش سەرنجی مامـۆسـتـا محمـد ئەمین زەکی بەگ وەزیـری ئابـووری‌و هاتـووچو بۆ پرکردنەوەی ئەم کەلەبەرەی ڕاکێشـا ،بـۆیە دەستی دایە خوێندنەوەی کتێبی مێژوویی، گەران بە شوێن شوێنەواری کۆن تاووتوێ‌و ساغ کردنەوەی بەڵگەنامەکان تا توانی لە ماوەی 15 ساڵا ئەم کتێبە بەنرخە بهـاوێـژێتـە بازارەوە لەدواییـدا دێتـە سەرباسی کتێبەکەو. . دەڵێت ئەم کتێبە بەنرخ و گرانە، لە رووی بابەتەوە تاکە، لەباسەوە تایبەتیە بەسەرچاوە دەوڵەمەندە بە بەڵگەی مێژویی ریشـەی کورد، پەیـدا بوونی، بەسـەرهـاتی جوگـرافیـای نیشتمـانیـەکـەی لە چەرخی کۆن و تازەدا دینێتـە پێش چاو تەنهـا بەهـۆی ئەم کتێبـەوە دەتوانین خێڵ و هۆزە کوردەکان ژمـارەیـان و تیـرەی هەمـە جۆریـان بزانیت دوایی درێژە بە ئاگاداری‌یەکە دەداوە دەڵێت.

لە ئێستاوە بارو دۆخی سازکراوە بۆ گۆڕینی ئەو کتێبە بۆ زمانی عەرەبی وتـورکی تا سوودی زۆرتـرو فراوانتـری‌بێ کە بی‌گـومـان وەرگێـرانی بۆ سەر زمـانی تورکی تەواو بووە هەروەکو گۆڕانی بۆ زمانی عەرەبیش بەم زوانە تەواو دەبێ.

شیاوی باسە بیرکردنەوە لە وەرگێرانی ئەم کتێبە بۆ زمانی تورکـی بەڵـگـەی بەهـێـزە بۆ ئاسـۆی بەرفـراوانـی بیـری تیـژی ڕۆشنبیـرانی کورد کە ویستـویانە ئەم کتێبە بگـەیـەنـە بەردەستی چەنـد ملیـونی کورد کە حکـومـەتی تورکیای کەمالی بە تورکی شاخاوی دادەنان وە زمانەکەیانی بە زمانی دایکی‌دا دەناو وە لە هەموو مافێکی نەتەوایەتی بێ بەش کرابـوون . دیـارە هەر بەدەست و نەقـامی خەڵـەف شەوقی بەشارەزاوو بەتوانای لە زمانی تورکیدا ئەم کتێبەش وەرگێـراوەتـە سەر تورکی کە هۆی چاپ نەکـردنیشی دوور نیـە، کە نەگـەڕێتـەوە بۆ سەرسیـاسەتی ئەو دەورەی دەزگای میری عیراق کە نەیویستەوە جوڵانەوەی ڕۆشنبیری کورد لە سنووری سروشتی خۆی تێ‌پەڕیکا و لە بازنەی دانراو بۆی دەرچێ بەتایبەتی لەو سەردەمەدا دەوڵەتانی ناوچە. تورکیاو ئێـران و عێـراق و ئەفغـانستان بەرەو نزیك بوونەوە لەیەکتری دەرویشتن وە خۆیـان بۆ بەستنی پەیمـانی (سعـد ئاباد) 8تمـوزی لە ساڵی 1937 ئامـادە دەکـرد ئەم پەیمانەی کە دروشمی بریتی بو لە دژایـەتی کردن بەرامبـەر جوڵانـەوەی گەلاتی ناوچـەکـەو بە تایبەتیش سەرکوت کردنی بزوتنەوەی کورد بوو.

لی‌خستنی وەزارەتی یاسین پاشا هاشمی وەپیچانەوەی دەورو دوکانی بە زەبرو هێزی ڕاپەرینی لەشکری عیراقیەوە لە ساڵی 1936 وەهـاتنی بکـر صدقی‌و دامـەزرانـدنی وەزارەتی حیکمت سلیمـان بەویـست و پشتگیـریـو یارمـەتی لەشکـر لە دوایی‌دا بەشـداربـوونی هەنـدی لە نیشتمـان پەروەرانی ناسـراوو بەنـاوبـانگ و خەبات کەر وەکو بەریزان کامل چادرچی‌و جعفر ابو تمن لەم وەزارەتەدا ئەم بزوتنەوەو ئاڵوگۆڕەو باروودۆخە تازەیە ،بوژاندنەوەو چالاکی‌یەکی نوێ بگـرە گۆڕووگـۆ ژمیکی تازەیی خستـە ناوجـوڵانـەوەی نشتیـمـانـی وروشنبیـری عیـراقی هیـواو ئومێـدکی سەرکـەوتـن وە پێش کەوتـنـێـکـی تازەی لە دڵ و دەرونـی کۆمـەلانی خەڵکدا بوژانـدەوە بۆیـە نیشتمـان پەروەران وە ڕۆشنبیرانی کوردیش دەم و دەست بەدەم ئەم بارو دۆخە تازە تایبە تییەوە چوون وە ویستیان بەڵێن و بریارەکانی وەزارەتی تازە دەربـارەی باری گشتی‌ی وولات و جێ‌یـەجێ‌کـردنی ئاواتەکانی گەل بدەنە بەر شەن و کەوی تاقی‌کردنەوە بۆیە مامۆستای بەرێز رەفیق حیلمی بانگەوازێکی بەناوی خۆیەوە

له ڕۆژنـامـەی ژیـانـدا بۆ دانیشتـوانی شاری سلێمـانی بڵاوکردەوە تێیدا باری تازەی حکومەتی ڕوون کردەوەو هەڵی سەنگاندو نرخاندی. ... وە داوا لە کۆمەڵانی خەڵکی دەکـا کە چەنـد نیشتمـان پەروەرێك و ڕۆشنبیرێکی ناودارو دیـاری‌کـراو بۆ ئەم ئەنجـومـەتی نوێنـەرانـەی تازە داهـاتوو هەڵبـژێـرن بەڵکـو لەم بوارەدا ئەم نیشتمان پەروەرانە بتوانن بەردێ بخەنە سەر دارێك لە خزمەت کردنی گەل و نیشتمان.

جا نیشـانـەکـردن و ناوهێنـانی خەڵـەف شەوقی لەگـەڵ بەڕێـزان توفـیـق وەهـبی بەگ و محـمـود جەودەت، وە پێش نیازی کردنی ڕەفیق حیلمی بۆ کۆمەڵاتی خەڵکی بۆ هەڵبـژاردنیـان جارێکی‌تـر پایـەی خەڵـەف و ناوداریەتی لە مەیدانی کوردایە تیدابەرز دەکاتەوە وا لە خوارەوەش دەقی ئەم بانگەوازەش بڵاودەکەینەوە.

ژیان ژمارە 507

گانونی یەکەم 1936

ئەصلی شێوەی ئینتخابات و نامزردی‌و ئەدەبی بۆ ئەهالی محترمی لیوای سلێمانی

لەبـەر ئەوەی کە ئەزانم رجـالی حکـومـەتی حازرە لە ڕێگـایـەکی بەشـەرەفەوە گەیشتون بە کورسی حکومەت وە نیازیان خزمەت و چاك کردنە لەگەڵ هەموو عیراقیەکاندا بە صورەتـێـکـی مسـاوات و لەبـەر ئەوەی منیش بە خۆمـا ڕاتـەپـەرمـووم لەم حوسنی نیـەتی حکومەتە استفادەو بتوانم خزمەتێکتان بکەم خۆم و تۆفیق وەهبی بەگ و میرزا تۆفیق و خەلەف شەوقی‌و محمود جودەت تەرشیح ئەکەم بۆ نیابەتی لواکـەتـان، تائێستـا زۆر کەستـان تەرجـربـەکـرد ئێمـەش تجربەیەك بفەرمون.

ڕەفیق حلمی

بایەخ ترین هەڵوێست بۆ نرخاندنی خەڵەف شەوقی لە هەمـوو ڕوویـەکـەوە بریتی‌یـە لە ووتـەی بەنرخی پیرەمێردی زانـاو دانـا کە ڕۆشنبیـری بەڕێـز ئیبـراهیم ئەحمـەدی تازە دەرچویی کۆلیجی حقوق ساڵی 1937 کە جاران بەناوی نەقاب پۆشەوە بۆ ڕۆژنامەی ژیانی دەی نوسی.. بەجێگری خەڵـەف شەوقی دادەنـێ بەم چەشنـە لە چەنـد دێـرێکدا پیرەمێرد بە تیری چەند نیشانێك دەشکێنێ وە پایەی خەڵەف شەوقی لە مەیدانی ڕۆشنبیریدا بەرز دەکاتەوە ئەمەش دەقی ئەو نوسـیـنـەی کە پیـرەمێـرد لە گۆشـەیـەکی بچـوکی ڕۆژنامەکەیدا بڵاوی کردۆتەوە.

ژیان ژمارە 538 1937 30 اغسطوس

نان بۆ نانەواو گۆشت بۆ قەساب

لە خوێنـدەوارە هەڵبـژێـراوەکـانمـان ئیبـراهیم ئەحمـەد کۆلـیـچی حقـوقی تەواوکـردووە، وە سەوداپی وەزیفـەی نەکـەوتـۆتـە کە لە وە هاتـووە ئەوقاتی دەکا. ئەم کوڕەئێمە، دەیناسین، لە هەرچی زمان هەیە شێوەیەکی زۆر پەسندی بۆ خۆی داناوە.

خەڵەفی خەڵەف شەوقی بەزەوقێکی عیلمی جەزبەیەکی شاعیـری هەیـە، ئەتـوانێ دەعـوا لە پەردەیـەکی جوان دا تەسویر بکا وە بیباتە زهنی گوێ‌گرانەوە خوا وێنەیان زیاد بکات.

بەم چەشنـە پاش کوشتـنی بکـر دقی ساڵی 1937 ئەوەندەی پی‌ی نەچوو کە دامودەزگای میری ئەو پەیوەندیەر برایەتیەی کە لەنیوان خەلەف و بکر صدقی دا دروست بوبو بیکـەن بەبـەهـانـە وەفـەرمـانی خانـەنشینی بو دەرکـەن کە دوایی‌یش ماوەیـەکی ئەو تووی نەخـایـانـد کە ڕوژگـاری چەپ گەردیش پەلپی پی بگـری وەچـەیـوکی زۆرداری بدا بەسـەریـدا وەچنگێ ستـەم لە دڵی بگـری کلاڤـەی ژیانی بپیچیتـەوە بویـە لە ساڵی 1939 دڵێ گەورەی شاسـواری کوردو عەرەب لە لێـدان وەستـا ویـرو میشکی برشتی لە بەخشندە کەوت وەگیانی پاکی بە خاکی نشیتمان سپارد،

ڕاستی‌ی زۆرمـان ئەویست شتیکمـان دەربارەی ژیانی وەچالاکیەکانی لەم بوارە مێژوییە تایبەتی‌یەدا بزانیایە بەڵام بەداخەوە هیچ زانینیکمان دەست نەکەوت.

کۆچ کردنی خەڵـەف شەوقی دڵ و دەرونی جوڵانـەوەی ڕۆشنبیرانی کوردی هەژان بۆیە شاعیری بەرزی کورد شیخ

سەلام بەم هۆنراوە بەرزەی خوارەوە کۆڕی شین و شەپۆڕی
ۆ خەڵەف شەوقی گرت. . وە داخی پرناسۆری بۆ ئەم
شۆرە سوارەی کورد هەڵرشت وە ناوی بە نەمری هێشتەوە

شیوەن بۆ خەڵەف شەوقی داوودی

هەورەکەی مەینەت جۆشاو خرۆشا
تەمی ماتەمی ڕووی دڵی پووشا
گڕەی بروسکەی چەخماخەی بەکوڵ
ڕووناکی بڕی لەسەر هەردەی دڵ
کورەی دڵ دیسان کەوتە جۆش و تاو
خۆی بوو بە سکڵ جەرگ بوو بە زووخاو
ئەدیبی نازدار خوش زوبانم ڕۆ
ئەبیبی شیرین نوکتە زانم رۆ
وەسیەتت وابوو من بگریم بۆ تۆ
هەرەس بە ماڵم (خەڵەف شەوقی) ڕۆ
ئەدیبی شیزین کۆمەڵی ئەدەب
نازداری کوردو مەحبوبی عەرەب
لای فارس سەعدی لای عەرەب لبید
لەلای تورك وەکو (عبدالحق حمید)
نوکتەو لەتیفەو تەشبیهو بەیان
وەك (سەبیچ) بێکەس، بەبێ باوك مان
بگرین بڕێژن فرمێسك وەکو من
برا بە باڵای داودی کفن
وەك بولبول وابوو لە شەش زماندا
تاقە گوڵێ بوو لە کوردستاندا
دڵ بۆ تەئریخی وەها هاتەگۆ
لەگەڵ داودە خەڵەف شەوقی ڕۆ

خەڵەف شەوقی لە کۆڕی نیشتمان پەروەریدا.

لە چاوگێڕان بەناو لیستەو تاوو توێکردنی بەرهەمەکانی خەلەف شەوقی‌دا لە پاڵ بابەتی کومەڵایەتی وروشنبیری گشتی کتیبی سیاسی زەق دەربارەی کێشەی فەلەستین (القضیه الفلسطینیه)یا کتیبی (وساوس السلطان عبدالحمید) دیتە بەرچاوی مرۆڤ وەسەرنجی خوینەر رادەکیشی کە بەداخەوە لەبەر کەمتەرخەمی جولانەوەی روشنبیرانی عیراقی وەنەبوونی ئارشیفی لەو کاتەدا زۆربەی نوسین و کتیبەکانی لە کونی هەتیەش دا دەست گیر نابی بویە بە هەزار حال وە بەریکەوت توانیمان کتیبی وون بو (ذکری سعد زغلول فی العراق) بدوزینەوە تا بیکەین بە دەستکەلای دەستمان بەهویەوە دەوری خەڵەف شەوقی هەڵسەنگینین بویە بەباش مان زانی بو نرخاندنی‌و کیشانی دەوری لە مەیدانی. وتارو نوسینی نیشتمانیدا لەو کتێبە بکۆڵینەوە.

کوڵواتەنی مشتێ نموونەی خەرواریکەی. ئەمە جگە لەوەی کە سەرووتاری ڕۆژنامەی ژیان ساڵی 1927 کە بەریز شیدنجیب بەناوی ڕۆشنبیرانی کوردەوە بەشداری گەلی کورد بەرامبەر قەوماوی جەرگ برو کۆچ کردنی سەرەکی گەورەی میسر (سعد زغلول) بە یەکجاری سەرنجی بۆ لیکۆڵینەوەی ئەم باسە ڕاکێشام. ئیتر ئەم هۆیانە بوو کە کەڵکەڵەی ئەم لیکۆڵینەوەیەی خستە مێشکمەوە. . وە ئیتر ئیوەو کتێبی (یادکردنەوەی سەعد زەغلول لە عیراقدا.

هەر لەبەری بەیانی مێژووەوە، . مێژوونوسان لەسەر دۆڵی (نیل) وە دووزێی عیراق دەدوێین بێووچان دوو پاتی دەکەنەوە کە هەر دوو وڵات مەڵبەندی شارستانی و ئاوەدانی و بێشکەی چاو هەڵهێنانی خونچەی ژیان، کانگەی خێرو بێرو دەغڵودان بووە هەروەهاش وڵاتی عیراقیش لە ئەنجاما خێروبێری ڕووباری دیجلەو فورات هاتۆتەکایەوەو دروست بووە. ئەوەی ئاشکراو ڕوونە بە درێژایی مێژوو هەرگیز پەیوەندی هەردوولا لەبەك نەپچراوەو نەپساوە بەڵکو تا هاتووە پێویستی ڕۆژگارو خواستی مێژوو ئەم پردی دۆستایەتی‌و برایەتی‌و هاوکۆییەی توندتر پتەوترو بەهێز تر کردووە. لە کاتی تێکەڵ بوون و باوەش بەیەك کردندا هەر لایە بە ڕەنگی کاری لەوی‌تر کردووە لە خەرمانی شارستانی‌و ئاوەدانی و بیروڕادا یەکتریان بێبەش نەکردووە. ئاڵ وگۆڕیان بە تاقی کردنەوەی‌یەك کردووەو کەڵك و سودیان بە یەك گەیاندووە لە چەرخی ئیسلام و

عەرەبدا شیرازەی برایەتی و دۆستایەتیان یەکجار بەتین و بەهێز بوو کە لە ئاکامدا ڕیشەی چارەنووسی دوا ڕۆژیان و ئاوات و ئامانجیان لەیەکەوە ئاڵا لەپێناوی پێش کەوتن و شارستانی و دژی داگیرکەرانی مەغول و چاخ دارەکانشان بەشانی یەك تێ دەکۆشان وە قوربانی بێوێنەیان دەدا بەم چەشنە ڕۆژگار هاتوو ڕۆژگار چوو تا دەوڵەتە ئیمپریالیزمەکان شەڕی یەکەمی جیهانیان بەرپاکرد وە دەرگای دۆزەخی کاول کردن، گرانی، مردنیان لەم ئادەمیزادی سەر زەمینە کردەوە ئیژ هەرچەندە گەلان لەم گەردەلولی شەڕی مردن و تالان برویێ ئەمانی ئەسوتان و دەبرژان، بەڵام لەلایەکی ترەوە ئەم قەوماوە مەزنە دەرگایەکی گەورەی لە گەلاتی خەبات کەر کردەوە لە هەموو گۆشەو کون و قوژبنێکی ئەم سەر زەمینەدا ژیلەمۆی ڕاپەڕین گەشایەوە تێکۆشەران ئاڵای ڕزگاری سەربەخۆیان بەرزدەکردەوە و لە پێناوی چارەنووسی دوارۆژی گەلەکانیاندا قوربانییان دەداو خوێنیان ئەڕێژرا ،لەم چەرخە مێژوییەدا شۆڕشی گەلان هەریەکە بە ڕەنگێ کاری دەکردە سەر ئەوی‌تر هەر هەلەقە بە چەشنێ هەڵقەکەی‌تری ڕادەوەشاند و بەتین دەکرد ،واتە شەپۆلی ئەم ڕووبارە دەهاتە سەر ئەو ڕووبارە وە تێکرا گشتی دەرژایە ناو دەریایی بێ‌بنی جولانەوەی شۆرشگێری جیهانەوە. جولانەوەی نیشتمانی میسری شۆڕشی 1919 میسری دەوری باڵاو کاریگەری خۆی لەسەر بزوتنەوەی نیشتمانی عیراقی و شۆڕشەکانی نواندووە بۆیە محمد مهدي بەسیری نیشتمان پەروەری بەناوبانگی عیراقی لە پێشەکی ئەم کتێبەدا بەڵگەی زیندو و بەهێز بۆ ئەم دیاردەیە دەهێنیتەوە وە دەڵێت:

ئێمە لە جولانەوەی نیشتمانی عیراقیدا هەمیشە شوێن پێی تێکۆشەرانی میسرمان هەڵ دەگرت لەتێکرا قوناغ و پلە جۆراوجۆرەکاندا هەمیشە بانگەوازو ووتە پرسۆزەکانی سەعدمان دەخستە بەرچاوو پەیتا دەمان خوێندەوە وە مێشکی زاخاو دەداینەوە هەستی ڕاپەڕینی اتیدا دەبزوانین هەروەکو لە گفتوگۆماندا بە شان و باڵای خەباتی گەلی میسردا هەڵمان دەدا، پاڵەوانێتی سەعد زەغلول مان، باس دەکرد، دواتر دەهاتینە سەرباس و خواستی بارو دۆخی خۆمان چی‌پێویستە بیکەین بۆ چارەسەرکردنی ئەم بارەی تییدادەژین؟. من لێرەدا تەنها هەر چیرۆکێکی کورت، دەهێنمەوە بە نموونە کەنیایا ڕوون دەبیتەوە کە تێکۆشانی گەلی میسروە خۆبەخت کردنی سەرۆکەکەی تاچی ڕادەیەك کاری کردۆتە سەر ڕۆڵەکانی عیراق.

لە ناوەڕاستی نیسانی 1919 چەند ژمارەیەکم لە ڕۆژنامەی (العقاب) کە لە شام دەردەچوو دەست کەوت کە تێدا باسی گرتنی سەعدو هاوڕێکانی و ناردنیان بۆ (ماڵتە) وە باسی خەبات و قوربانی دانی گەلی میسر دەکات. پاش خوێندنەوەی ئەم باسانەی ڕۆژنامەکەم دایەدەست چەند خوێندەوارێکی‌تر بەم چەشنە ئەم ڕۆژنامەیە دەستاو دەست گەڕا تا لەدواییدا هاتەوە لای خۆم کە لەگەڵ نامەیەکدا بۆ برادەرێکم نارد لە نەجەف وە تێیدا نوسیم: ئەگەر میسری بێدەرەتان بتوانێت لە پێناوی ئازادی و سەربەخۆییدا ئەم کارە ڕاپەڕێنێ کە لەم ڕۆژنامەیەدا نوسراوە گوایا ئیتر ئێمە بۆچی لە پاڵەوە دەستەوئەژنۆ دانیشین.؟ ،لە کاتێکدا کە ئەگەر ئێمە بکەوینەخۆو ئاڵای خەبات بەرزکەینەوە، دەتوانین زیاتر لە سێ سەد (300) هەزار چەکدار بخەینە کۆڕی خەباتەوە، هاوڕێیەکم لەوەرامدا ووتی: ئێستا هەست دەکەم کە ئەمە تەنها دەرەفەتە کە مرۆڤ دەتوانێ بەو پەڕی شەرەفەوە بەرەومردن بچێ ئەمە، بەڵگەیەکی زیندووە لە کارتێکردنی شۆڕشی میسرو سەرکردەی کە سەعد لەسەر هەژانی گیانی ڕاپەڕین لەناو ڕۆڵەکانی عیراقدا، بەم چەشنە جولانەوەی نیشتمانی عیراقی لە قەوماوە جەرگ بڕەکەی میسر لە کۆچ کردنی سەرۆکی جولانەوەی میسر سەعد زەغلول لە 23 ئاب 1927 دڵی داخورپاو هەوری ماتەمی بەرچاوی گرت هەست و هۆشی هێنایە بزوانن.

کۆچ کردنی سەعد لەجیهاندا دەنگی دایەوە پێشکەوتووخوازان لە هەر چوار گۆشەی ئەم گێتی‌یەدا بە پەخشان، بە هۆنراوە، بە ڕێگەی تر هاوبەشی خۆیان

لەگەڵ گەلی میسردا دەربری وە ڕۆشنبیرانی عیراقیش لەم ڕووەوە ئەرکی سەر شانی خۆیــان بەجێ هێنــا، ئەوە بوو لە ڕۆژی کۆچ کردنی سەعــدا تا چلەی ڕۆژنــامەو گۆڤارەکانی ئەو وەختە، العراق، النهضة، اوقات البغدادية، استقلال، لغة العرب، الزمان العالم العربي، الأخاء البصري . . . هتــد تێکــرا ڕازابــووە بەهــەڵبــەستی ئاگراوی شاعیرەکان بە نوسینی بەپێز نوسەران هەرلایە لە گۆشەیەکی تایبە تییەوە لە سەعد دەدوان باسی پاڵەوانیەتی وسەرکردایەتی بێوێنەیان دەکرد.

ڕۆشنبیــران ڕۆژی حەوتی نشــرینی یەکــەمی 1927 بۆ کۆبوونەوەیەکی گشتی بانگەوازێکیان ڕاهێشت کە بەدەم ئەم هاوارەوە نزیکەی 3 هەزار لە پیاو و ژن لە سینەمای ڕویاڵ ئامــادەی کۆبــوونــەوە بوون کە تێیــدا پیــاوی گەورە هەر لە وەکیــلی سەرەکی وەزیــرانــەوە هاشــمی تا نوێنــەرانی ئەنجــومــەن، نوێنــەزی حیــزبەکان، ڕۆژنامەگەران شاعیرو نوسەرە بەناوبانگەکان سەرجەم هاوبەشیان تێداکرد پارێزەر سلیمــان فیضي، نوێنــەری پارێــزەرانی بەسـرە سعید چلبی سابیت نوێنــەری حزبی شەعب لە موصــل، پارێــزەر عمــر ئەفنــدی حاجی علوان، نوێنــەری حیــزبی نهضــە دکتــور محفوظ نوێنەری حیزبی وطنی ابراهیم افندی عطارباشی ،لەم چڵلەیەدا بەشداریان کرد.

پاش ئەوەی شاعیری گەورەی عیراق عبدالحسین چلبی ئەرزی هۆنــراوەیــەکی بە نرخی خوێنــدەوە، بەڕێــز ڕوفائیل بطي ووتەیەکی جوانی دا ،دوایی مامۆستا جمیل صدقی زەهاوی بە هۆنراوەیەکی بەرزی دڵگیر دوایی بە کۆبوونەوەکە هێنــا، بەدەنگــەوە چوونی جوڵانــەوەی ڕۆشنبیــری بۆ ئەم ڕووداوە جەرگ بڕە نیــشتمــا نیــەوە پیشــانــدانی دەوری باڵایان و بەجێ هێنانی ئەرکی پیرۆزیان وەدەرخستنی بیروراو هەڵوێستی خۆیــان بێگــومــان بەکــارێکی شۆڕشگێڕیو خۆ نیشاندانیکی میللی لە قەڵەم دەدرێ دژ بە دەزگای میری ئینگلیــزی داگیــرکــەر لەو ڕۆژەدا ڕاستی بێ ڕۆشنبیــرانی عیــراقی لەو ڕۆژەدا کاربــەدەستــان و دەستــەپــەیــوەنــدانی بێگــانــەیــان بەمــەریــەك ڕسواو سوك کرد کە هەر ئەوەندەیان بێ کــرا تۆڵــەی خۆیــان لە ڕەفــائیــل بطی بکــەنــەوە، وە بە فەرمانی وەزیری ناوخۆی دەستی لە ئیش بکێشێنەوە.

شیــاوی باســە خەڵــەف شەوقی لەم مەیــدانــەدا وەکــو شۆڕەســـوارێ ئەســـپی خۆی تاو دەدا و دەوری باڵای لەم بوارەدا بە دروستـی دەنــوانــد ئیتــر چی بەنــوســیــن لە ڕۆژنامەکاندا بێ یا لە ئامادەکردنی و کۆکردنەوەی ڕۆشنبیران یا گوڵ بژێری ئەم ووتەو پوخنەکردنی ئەو نوسراو پەخشان وە هۆنراوانەدا کە بەمناسەبەتی ئەم ڕۆژە مێژووییەوە وترابوو.

ئەوەی سەرنج ڕاکێشەرە ڕۆشنبیرانی میسر هەرچی لە سەر کۆچ کردنی ســەعــد زەغلول ووتــراوەو نوســـراوە لەپــاش بژارکــردنی لە کتێبێکی تایبــەتیــدا بڵاویــان کردۆتــەوە لە عێراقیشدا خەڵەف شەوقی بەناوی ڕۆشنبیرانەوە ئەم ئەرکە پیرۆزەی گرتە ئەستۆی خۆی بۆیە کە محمد مهدی بەسیر لە پێشــەکی ئەم کتێبــەدا زۆر سوپــاسی خەڵــەف شەوقیو خاوەنی کتێبخــانــەی نیشتمــانی حمیــد ئەفندی زاهد دەکاو داوای سەرکــەوتنیو بەرزیــان بۆ دەکــا، یەکــەمیــان چونکــە ئەرکی بژارکــردن و کوکــردنــەوەی هەڵگــرتــوەو بەجێ هێنــاوە دوومیــان چونکــە چاپ کردنی کتێبــەکەی لە کیسەی خۆی گرتۆتە ئەستۆ.

خەڵــەف شەوقی لەم کتێبــەدا کە بریتیــە لە 182 لاپەڕە وەکــو ڕۆشنبیــرێکی سیــاسی هەڵکەوتوانە دێتە مەیدانەوە ئەو ووتارانەی کە لەسەر سەعد زەغلول نوسیویەتی ،سوارچاکی بێ وێنەی خەڵەف شەوقی دەنوێنێ زۆربەی ووتەکانی ئەم کتێبە بریتیە لە هێرش بردن بۆ سەر ئیستعمارو بیلانەکانیو ستــایش و پیــاهــەڵــدانــە بەدەوری ســەعــد وسەرکردایە تی یە بێوێنــەی لە مەیــدانی سیاســەتی ناوخــۆیی ،یــەکیــەتی نیشتمانی، پشت بەستن بە گەل و خزمەت کردنیەتی، داوا لە وەزیــرەکــانی عێــراق وە نوێنەران و پارێزەرو مامۆستایان و لاوان دەکا وەکو سەعدبن و شوێن پێی لە خزمەت کردن و خۆبەخت کردنیدا هەڵگرن، وەکو سەعد پلەو پایەیان بکەن بە قوربانی ئاوات و ئامانجی گەل نەك بۆ مەبەستی تایبەتی

هەروەهـــا داوای سەرکـــردەیـەکی وەکـو سەعـد دەکـات بۆ عیراق و جولانەوەی نیشتمانی.

ئەوەی راستی بێت کتێبـەکـە بریتیـە لە سەرگـوزەشتـەی پوخت و جوانی مێژوویی خەباتی گەلی میسر کە بێگومان بلاوکـردنـەوەی لەو رۆژەدا کەلـێـنێکی گەورەی لەبـاسـی بێئـاگـایی و چاونـەکـردنەوە پرکردۆتەوەو کەڵکێکی باشی بە خوێندەواران بەخشیوە چونکە مێژووی ژیانی سەعد هەر لە دەوری منـالیـەوە تا کاتی پارێـزەری‌و، وەزیـری‌و تا دەگـاتە شۆڕشی 1919 تا کۆچ کردنی تێکرا خاڵی گرنگ‌و دیارە کە پێویستە خەبات کەران دەرسی لەسەر وەرگرن و مەشقی لەسـەر بکـەن، منـداڵی سەعد وە خوێندن و دەرچوونی لە ئەزهەر ئاشنایەتی‌و دۆستایەتی بەستنی لەگەڵ محمد عبدەو ویـەجـوتە دەرس خوێندن لە قوتابخانەی نیشتمانی جمال الـدين ئەفغـانی‌داو بەشـداربوونی لە شۆڕشی عەرابی پاشا ڕسالی 1882، گرتنی سەعد، وە دەرچوونی لە بەندیخانەو سەرکردایەتی کردنی شۆڕشی 1919 نیشتمانی ئەم ژیانی پرگۆبەندو هەڵبەزو دابەزە دەرسێکی بەنرخ دەدا بە خەبات کەرانی عیـراق بۆیـە کە جولانـەوەی نیشتمـانی میسـر هەر چەندە ئامانجی نەپێکاو نەگەیشتە پلەی تورکیا، وە سەعد هەرچەندە نەگەیشتە پلەی مصطفی کەمال بەلام هەرچۆنی بێت جولانـــەوەی نیشتمـانی عیـرءاقی ئەم تاقی‌کـردنـەوەی دەکردە توێشو بۆ هەنگاو نان بۆ رزگاری‌و سەربەستی پاش پنیشـەکی کتێبـەکـە کەبریتیـە لە نوسینی محمد مهد بصير قـــەو وتـەی خەڵـەف شەوقی کە دوایی دێتە سەر وتـەو هۆنـــراوەو پەخـشـــان تێ هەڵـکێش کراوەکـــان و هۆنـــراوە گرنگـەکـانی کە بریتی‌یـە لە هۆنراوەی مصطفی جوادو سێ هۆنـــراوەی درێـژی جمیـل صدقی زهـاوی‌و هۆنـراوەکـەی حسين علي الأعظمي، محمد علي الشيخ يعقوب محمد بهجت الاسعري، ابراهيم ادهم الزهاوي جگە لە وتەی یەکـەمی خەڵـەف شەوقی دوانی‌تـرو، وتـەی‌تر دێ کەناوی بەسەرەوە نیە دوایی دێتە سەر وتاری روفائيل بطي پاشان مظفر زهاوی، عبدالرزاق ناصری یەك دوانی‌تر کە بریتین

لە نوسـەرانی بەسـرەو نەجـەف جاوا بۆ نمـوونـە ووتازەکەی خەڵـەف شەوقی دەنـوسين کە (سـەعـد)ی بەمیرابوی میسر داناوە چوارەمین جارە میسر دڵی دا دەخورپێ.

یەکـــەمین جار میســـر لە قەومـاوی (دنيش وای)دا دڵی داخـورپـا، دووەم جار رۆژی ناشتنی تەرمـەکـەی مصطفی کامـل بوو، رۆژی 11 شبـاتی 1908 سێـهـەم جار رۆژی کۆچ کردنـی پاڵـــەوان محمـــد فریـــد بوو ئەم جارەش کە چوارەمـیـــن جارە رۆژی ماڵ ئاوایـی سەعـــد رۆژی 23 اغسطوس 1927. بەڵێ میسر دڵی بۆ ئەو رۆڵەیە داخورپا کە پەیمانی بەگەلەکەی دابو کە تامردن تێ‌بکۆشێ لە پێناوی سەربەخۆیی‌و ئازادیدا.

دڵی میسـر داخـورپـا چونکە سەعدبوو کە بە شانازییەوە بێ‌ووچـــان دەیگـــوت (من گە لم گەلیش منـە) کە ژیـانی تەرخان کردبوو بۆ گەل وە نوێنەرێکی راستەقینەی گەل بوو.

دڵی میسر داخورپا بۆ ئەو رۆڵەیە کە چواردە ملیۆن بە ناوی‌یەوە هاواریان دەکرد، یا سەعد، یان شۆڕش.

بەم چەشنـە لەم بوارە مێـژوویـەدا خەڵـەف شەوقی وەکو نوســەرێکی سیـاسی خاوەن بیـرێکی نیشتمـانی دژی داگیـرکـردنی ئینگلیـز وە دەزگـای میـری ناوی دێ، کە بۆ هۆزەکـەی‌و گەلـی کورد دەبـێـت بە مایـەی شانازی‌و سەربەرزی، بۆیە پێویستە جولانەوەی کورد بە چاوێکی گرنگەوە بروانێتە ئەو رۆشنبیریە گەورەیەو دەورێکی بالای لە مەیـدانـەکانی رۆشنبیریدا هەڵسەنگێنێ‌و بنرخێنێ‌و نازنـاوی شۆڕە سواری رۆشنبیـری بە یەخـەیـدا دادورێ‌و، بەشـانـازیـیـەوە بەرهـەمـەکـانی کۆکـاتەوە وە چاپی‌کاتەوە وە بیخاتە ناوکتێبخانەی رۆشنبری کوردییەوە.

جێگای خۆیەتی کە گوڵێنەی چاوگێران و لێکۆڵینەوەمان لەسـەر ئەم کتێبـە گرنگـە بە تۆیـەوانـەی ئەم چەنـد دێرەی خوارەوە کە لە پێشکەیەکەیدا نوسراوە بتاخنێن:

ئەم کتێبە خەلات بێ
بۆ گەلی میسری جوامێر

بۆ حیزبه یەکگرتووەکانی میسر
بۆ پایەبڵند مصطفیٰ پاشانحاس جێگیری سەعد
ئەمە یادگارێکە هاوبەشی ڕووڵەی دووزیێ عیراق بۆ ڕۆڵەی نیلی بەشەرەف پیشان دەدا.

پەراوێز

1 ـ لە کاتێکدا جوڵانەوەی نیشتمانی کورد بە سەرکردایەتی شێخ محمودی نەمر لەبارو دۆخێکی ناهەمواردا دوو دوچاری هەڵدێری مان و نەمان و ژێرکەوتن نائومێدی بوربوو لەم هەڵوێستە نالەبارەدا جوڵانەوەی ڕۆشنبیری کورد بەم سەر وتارەی خوارەوە کە لەلایەن ڕۆشنبیرێکی کوردەوە ڕەشید نجیب نوسراوە توانی بیروڕای خۆی و دەنگی پر ناسوری بەرامبەر کۆچی دوایی سەعد زەغلول سەرۆکی میسر دەربڕێ وە ئەرکی هاوکۆیی هاو سیایەتی دۆستایەتی لە ئاستی میسری خەبات کەردا بەجێ بهێنێ.

ژیان ساڵی 2 ژمارە (84) 4تشرین ئەوڵی 1927

سەعدی میسر نا سەعدی دنیا مرد

تەقریبەن مانگێك لەمەوپێش یەکێ لە ئەعازیمی شەرق بەڵکە لە ئەعازیمی دونیا وەفاتی‌کرد. نەماتی ئەم پیاوە بۆ میسر هەرچەند خەسارەتێکی گەورەیە فەقەت وون بوونی ناوی سەعد لە سیجل و دەفتەری وەتەن پەروەرانی دونیادا زیانێکە کە تەلافی قابل نیە.

ئینسان کەخەباتی ئەم پیاوە گەورە بە شەرەفە لێك ئەداتەوەو ئەیهێنێتە بەرچاو و بەلا ئیختیار هەروەکو بەرامبەر بەمە عبود وەتەن پەروەری ویان ئیلاهی (دیگراندندیشی) وەستابێ وە زەدەو لەرزە ناك ئەبێ.

سەعد هەرچەندە وەتەن پەروەرێك و ئازاد خواهێکی میسر بوو فەقەت لە عەینی زەمانـدا میسال وێنەیەکی شەرافەت و حەق پەرستی‌بوو، ئەم زاتە وەتەن پەروەرەو شەریفە لە جیهادی میللی وە جیهادی وەتەنیشدا توشی ئەنواعی مەوانیع وە مەهالیك بووە فەقەت بە مەتانەتێکی مەردانەو عەقیدەو مەفکورە وە مەیلی خۆی تەبدیل نەکرد ئەوەڵ و ئاخری وەك یەك وابوو هیچ قودرەتێك وە قوەتێك بەسەریا ئەجرای نفوذی نەئەکرد بەلای ئەووەوە یەك حەق یەك حەقیقەت هەبوو. ئازادی‌و ئیستقلالی میسر بۆ گەیشتن بەم غایەیە لە داخیل وە هەتا خاریج تاقەتی بۆ جەهدو کۆششی کرد.

موحەقەق ئەو ڕۆژەی جەمیعی مەخلوقات لەلای مەعبودی ئەعزەم موحاکەمە ئەبن سەعد وەکو شاسوارێکی‌تری حەمیەت و حەماسەت لە صەفی ئەوەڵ مجاهدین حوریەت و ئیستقلال دا عەرزی مهابت ئەکات سەعد تەنها لە میسر نەمرد سەعد بە شەریەت و بیلخاسە وەتەن پەروەران وە حەق جۆیاتی بە شەریەتی بەجێ‌هێشت نیل لە مەودوا لەجیاتی فەیەزانێکی ساڵانە لازمە لە هەیەجانێکی دائیمی رەوید دابێ. بۆ سەعد نەك تەنها میسر هەتا نەکو هەموو زێ حەیاتی بەڵکە هەموو عەناسری کائینات لازمە گریان وە تەعزیەدار بێ. تەلاقی ئەم ئەفوولە موحزنە وە عالەم شمولە تەنها بەیەك شت مومکنە ئەویش همور خەطەیەکی شەرق بۆ پێ‌گەیاندنی سەعدی بۆ خۆی هەوڵ بدا کە ئەمەش لەغەیر مومکنانە. لەم خصوصەوە ئێمەش لەگەڵ میللەتی نجیب یمیسردا تەشریکی هەموو حەسرەت و ئەلەمێك ئەکەین.

سەرچاوەکان:

1 کتێبی قصص مختاره من الأدب الترکی قاهرە.. ساڵی 1936

2 ـ ذکری سعد زغلول في العراق بغداد 1927

3 ـ نوسینی لەڕۆژنامەی عیراق بەناوی (أکرادخدموا اللغة العربیة) 1984/10/1 بەناوی دکتور محسن جمال الدین.

نوسینی لە ڕۆژنامەی عیراق بەناوی أکراد خدموا اللغة العربیة 1985/1/26 بەناوی صادق الأزدي

4 ـ دانیشتن لەگەڵ بەرێز سبیح کوری خەلەف شەوقی کە ئێستا (عەرزوحاڵ چیە) لە دائرەی طابو لە ئەعظمیە.